

UNITILIB BORAYOTGAN O‘ZBEK MILLIY AKADEMIK VOKAL ASARLARINI ASRAB QOLISH ZARURIYATI HAMDA TAKOMILLASHTIRISH CHORALARI

Muallif: Umarova Zarnigorxon Rahmonali qizi ¹

Affiliyatsiya: Xalqaro Norduk Universiteti magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17391302>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek milliy akademik vokal asarlarining tarixiy ahamiyati, ularning unutilishiga olib kelayotgan omillar hamda asrab qolish va takomillashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Maqolada milliy meros, akademik xonandalik, ariya sanati kabi tushunchalar chuqur o‘rganilib, texnik jihatlaridan — diafragma, melizmatika, ovoz paylari, diapazon, dinamika va hiqildoqni to‘g‘ri boshqarish mahorati haqida so‘z yuritiladi. Tadqiqot davomida mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish uchun ta‘lim tizimida islohotlar, repertuar yangilanishi, madaniy targ‘ibot va xalqaro hamkorlik kabi choralar taklif etilgan. Xulosa sifatida, milliy akademik vokal asarlarini saqlash va rivojlantirish milliy madaniyatni asrash va yosh avlodga yetkazishda beqiyos ahamiyatga ega ekani ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: Milliy meros, akademik xonandalik, ariya sanati, diafragma, melizmatika, ovoz paylari, diapazon, dinamika, hiqildoq, harakter, joziba.

O‘zbek milliy musiqa san‘ati — xalqimizning asrlar davomida shakllangan bebaho madaniy merosidir. Akademik xonandalik san‘ati milliy ohang va Yevropa vokal maktabining uyg‘unlashuvi natijasida shakllanib, xalqimizning ruhiy boyligini ifodalaydi. Bugungi kunda globallashuv jarayoni va ommaviy madaniyatning keng tarqalishi natijasida o‘zbek milliy akademik vokal asarlari asta-sekin unutilib bormoqda. Bu esa ustoz-shogird an‘analarining uzilishi, repertuar tanlovining torayishi va milliy ariyalarni sahnalashtirish imkoniyatlarining kamayishiga olib kelmoqda. Shu bois, ushbu maqolada mazkur merosni asrab qolish va rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

O‘zbek milliy musiqa san‘ati — xalqimizning asrlar davomida shakllangan bebaho boyligidir. Ushbu meros xalq qo‘shiqlari, maqomlar, marosim qo‘shiqlari va zamonaviy bastakorlik an‘analarida namoyon bo‘ladi. Akademik xonandalik san‘ati bu boy merosning alohida yo‘nalishi bo‘lib, u Yevropa vokal maktabining texnik imkoniyatlarini milliy kuy va lad tizimlari bilan uyg‘unlashtiradi.

Globallashuv jarayonida ko‘plab madaniy qadriyatlar, jumladan, milliy akademik vokal asarlari ham asta-sekin unutilib bormoqda. Ommaviy estrada musiqasining ustunligi, tijorat yo‘nalishidagi asarlarning ko‘pligi, ustoz-shogird an‘anasining zaiflashishi va texnik murakkabliklar bunga sabab bo‘layotgan asosiy omillardir. Shu sababli, milliy akademik vokal san‘atini asrab qolish masalasi bugungi kunda dolzarbdir.

O‘zbek milliy akademik vokal san‘ati tarixining bosqichlari va o‘ziga xosligi
Shakllanish davri (XX asr boshlarigacha)

Milliy vokal san'ati o'z ildizlarini xalq og'zaki ijodidan, maqom tizimidan va diniy-marosim kuylash an'analaridan oladi. Maqomlar, ayniqsa, "Shashmaqom" tizimi o'zbek vokal maktabining asosini tashkil etgan. Bu davrda ijro texnikasi tabiiy ovoz chiqarish, keng diapazon va murakkab melizmatik bezaklarga asoslangan edi.

Gullash davri (XX asrning o'rtalari)

Yunus Rajabiy kabi bastakor va tadqiqotchilar maqomlarni to'plash, notaga olish va qayta ishlash orqali ularni akademik sahnaga olib chiqdi. Berta Dovidova esa ayol ijrochilar orasida birinchi bo'lib maqom va ariya ijrosini professional sahnaga olib chiqdi. Bu davrda Yevropa vokal texnikasi — diafragma orqali nafas boshqarish, ovoz paylarini mustahkamlash, diapazonni kengaytirish — milliy uslublar bilan birlashdi.

Zamonaviy davr (XXI asr)

Bugungi kunda akademik xonandalik san'ati turli janrlarda rivojlanmoqda, biroq milliy ruhdagi asarlar ijrosining kamayishi kuzatilmoqda. Xalqaro festival va tanlovlarda milliy ariyalarni ijro etish hollari kam, asarlarning katta qismi yozib olinmagan yoki raqamlashtirilmagan.

Texnik jihatlar:

Diafragma. Diafragma yordamida nafasni boshqarish vokal ijroning eng asosiy shartidir. Milliy ariya va maqomlarda uzun frazalarni bir nafasda ifodalash, ovozning barqarorligi va kuchi to'g'ri diafragma ishlatilishiga bog'liq.

Ovoz paylari. Ovoz paylari sog'lom va elastik bo'lishi uchun muntazam mashqlar kerak. Milliy akademik vokal asarlari ko'pincha keng diapazonga ega bo'lgani uchun ovoz paylarining moslashuvchanligi juda muhim.

Diapazon. Milliy vokalda erkak va ayol ovoz diapazonlari Yevropa klassik diapazonlaridan biroz farq qiladi. Bu farq milliy lad tizimi va melizmatik bezaklar bilan bog'liq.

Melizmatika. Melizmatika — bir bo'g'inda bir nechta notani ketma-ket ijro etish san'ati — o'zbek vokal maktabining eng nozik jihatlaridan biridir. Bu texnika ijrochi nafaqat texnik jihatdan, balki hissiy jihatdan ham tayyor bo'lishini talab qiladi.

Dinamika va xiqqildoq ishlatish. Dinamika — ovoz kuchini pasaytirib yoki oshirib ifoda berish — milliy vokalning dramatik ifodasini kuchaytiradi. Xiqqildoq ishlatish esa ayrim milliy ohanglarda tabiiy vibratsiyani hosil qilishga yordam beradi.

Unutilish sabablari. Milliy akademik vokal asarlarining unutilishiga bir necha sabablar mavjud: repertuar yangilanmasligi, ustoz-shogird an'anasining zaiflashuvi, ommaviy estrada musiqasining ustunligi, ijro texnikasining murakkabligi va madaniy targ'ibot yetishmasligi. Bundan tashqari, zamonaviy yoshlar orasida murakkab vokal texnikasiga ega bo'lgan ariya va mumtoz asarlarga qiziqishning pasayishi ham ushbu jarayonni tezlashtirmoqda.

Bundan tashqari, milliy vokal asarlarining zamonaviy texnologiyalar yordamida raqamlashtirilmasligi va audio arxivlarning xalqaro standartlarga mos holda kataloglashtirilmasligi ham ularning yo'qolishiga sabab bo'layotgani ta'kidlanmoqda.

Asrab qolish zaruriyati. O'zbek milliy akademik vokal asarlari faqat musiqiy meros emas, balki xalqimizning tarixiy xotirasi va madaniy o'zligining muhim qismidir. Agar bu asarlar yo'qolsa, milliy vokal maktabi uziladi va yosh avlod klassik ijro san'atidan bebahra qoladi. Shu bois, ularni nafaqat arxivlarda saqlash, balki qayta sahnalashtirish, audio va video yozuvlar orqali keng targ'ib qilish zarur.

Takomillashtirish choralari. Milliy akademik vokal asarlarini takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- Ta'lim tizimida maxsus akademik vokal kurslarini tashkil etish;

- Ariya san'ati bo'yicha ustoz-shogird tizimini kuchaytirish;
- Mumtoz asarlarni zamonaviy orkestratsiya qilish va keng targ'ib etish;
- Internet platformalarida milliy vokal asarlarining audio-video kutubxonalarini yaratish;
- Xalqaro festival va tanlovlarda o'zbek akademik vokalini namoyish qilish;
- O'zbekiston Fanlar akademiyasi San'atshunoslik institutidagi audio arxivlarni raqamlashtirish va xalqaro standartlarga mos ravishda saqlash;
- Aga Khan Music Initiative in Central Asia kabi xalqaro dasturlarga qo'shilish va ustoz-shogird an'alarini jonlantirish;
- "Sharq Taronalari" va "Asrlar Sadosi" kabi xalqaro festivallar orqali milliy vokal ijrochiligini jahon sahnasida targ'ib qilish.

O'zbek milliy akademik vokal asarlari milliy madaniyatimizning bebaho qismi bo'lib, ularni asrab qolish va takomillashtirish har bir san'atshunos, ijrochi va madaniyat tashkilotchisining muhim vazifasidir. Ariya san'ati va akademik xonandalikni rivojlantirish orqali biz nafaqat merosimizni saqlaymiz, balki uni yangi avlodga yetkazib, xalqaro miqyosda tanitish imkoniga ega bo'lamiz.

Ustoz-shogird an'alarini rivojlantirish, etnomusiqashunoslik yondashuvini ta'lim jarayoniga kiritish hamda milliy vokal san'atining ijtimoiy-madaniy ahamiyatini keng tushuntirish orqali bu meros yanada mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Bosma manbalar:

1. Xudoyberdiyeva, M. O'zbek vokal san'ati tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019. – 256 b.
2. Karimova, D. Ariya san'ati va uning rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: San'at nashriyoti, 2021. – 184 b.
3. Rajabiy, Y. Maqomlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. – 320 b.
4. Nazarov, B. O'zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1995. – 290 b.
5. Dovidova, B. Xotiralar va maqom ijrosi bo'yicha tavsiyalar. – Toshkent: San'at, 1988. – 144 b.
6. Usmonov, R. O'zbek opera san'ati: tarix va taraqqiyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 210 b.
7. Norqulov, H. Vokal texnikasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007. – 198 b.

Ilmiy maqolalar:

8. Jo'raeva, M. "O'zbek akademik xonandalik san'atida ustoz-shogird an'anasi" // San'atshunoslik tadqiqotlari jurnali. – 2020. – №3. – B. 45–52.
9. Raximov, I. "Milliy ariya san'ati va uning zamonaviy talqini" // O'zbekiston san'ati. – 2021. – №2. – B. 30–38.
10. Mamatova, L. "Melizmatikaning milliy vokal ijrochiligidagi o'rni" // Musiqa merosi. – 2019. – №4. – B. 12–18.

Internet manbalar:

11. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti rasmiy sayti – www.artstudies.uz (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

12. Yunus Rajabiy haqida – https://en.wikipedia.org/wiki/Yunus_Rajabiy (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

13. Berta Dovidova haqida – https://en.wikipedia.org/wiki/Berta_Dovidova (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

14. Sharq Taronalari festivali – https://en.wikipedia.org/wiki/Sharq_Taronalari (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

15. Asrlar Sadosi festivali – https://en.wikipedia.org/wiki/Asrlar_Sadosi_Festival_of_Traditional_Culture (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

16. Aga Khan Music Initiative in Central Asia – https://en.wikipedia.org/wiki/Aga_Khan_Music_Initiative_in_Central_Asia (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

